

Зміст

Вступ	4
Література США та Англії	8
1. Читаємо п'єси Т. Вільямса («Скляний звіринець» і «Трамвай на ім'я Жага»)	8
2. Американський повоєнний авангард (1940–ві–1960-ті рр.) Бітники	19
3. Популярна американська проза 1950–1960-х: романи Рея Бредбері «451° за Фаренгейтом» та Гарпер Лі «Убити пересмішника»	33
4. В. Набоков та його роман-бестселер «Лоліта»	54
5. Проза «чорного гумору» та «позабродвейський театр» у США	74
6. Читаємо повість В. Голдінга «Володар мух»	91
7. Театр абсурду та «сердиті молоді люди» в англійській літературі	108
Німецька та німецькомовна повоенна література	123
1. В. Борхерт та «література руїн». «Група 47»	123
2. «Фуга смерті» П. Целана: пошуки нової поетичної мови для вираження трагедії Голокосту	136
3. Німецька повоенна проза. Г. Бьолль та Г. Грасс	151
4. Читаємо роман П. Зюскінда «Парфуми»	169
Повоенна та постмодерна література в Італії, Франції, Португалії	187
1. Феномен італійського неореалізму	187
2. Театр абсурду у Франції	204
3. Читаємо п'єси Е. Йонеско та С. Беккета	219
4. Французька авангардистська проза. «Новий роман»	241
5. Євангельські мотиви в літературі ХХ століття. «Євангеліє від Ісуса» Ж. Сарамбо	255
Повоенний та постмодерністський періоди у літературах Центральної Європи (Польща, Чехія)	273
1. Табірна проза: Т. Боровський та польський «катастрофізм»	273
2. Польська емігрантська і дисидентська проза: Г. Герлінг-Грудзінський, М. Гласко, Т. Конвіцький та інші	294
3. Читаємо роман М. Кундери «Нестерпна легкість буття»	314
4. Читаємо вірші В. Шимборської	329
Постмодернізм у Латинській Америці та Японії	347
1. Інтелектуальна лірика та новелістика Х. Л. Борхеса	347
2. Читаємо повість К. Абе «Жінка в пісках»	361
3. Латиноамериканська проза ХХ ст. Роман «магічного реалізму» та «новий латиноамериканський роман»	372
4. Читаємо роман «Сто років самотності» Г. Гарсії Маркеса	388
Постмодерн та постмодернізм як поняття сучасного історико-літературного дискурсу	404
Іменний покажчик	419

Вступ

Основна мета пропонованого посібника, зокрема другої його частини, — ознайомити читачів із важливими тенденціями, напрямками розвитку світової літератури в добу постмодерну (друга половина ХХ ст. — початок ХХІ ст.), із найпомітнішими явищами національних літератур та різних культурних регіонів, які справили значний вплив на сучасний літературний процес, — передусім із постмодерними напрямками та феноменами, котрі визначили обличчя культури у другій половині ХХ століття (латиноамериканський «магічний реалізм», театр абсурду, «новий роман», «проза чорного гумору» тощо). Головне завдання — формувати уявлення про розмаїтість світового літературного процесу у цей час, про його динаміку, національну своєрідність та творчу індивідуальність яскравих митців. Завданнями курсу передбачено засвоєння теоретичних знань, фактичних відомостей з історії світової літератури, а також формування навиків аналізу складних літературних творів з урахуванням світового контексту того чи іншого явища.

Розділи й підрозділи підручника подано з урахуванням хронології, хоча повсякчас доводилося від неї відступати. Довелося відмовитися й від традиційного поділу на частини та розділи за окремими національними літературами («Література Англії», «Література Німеччини» тощо) — надто мало читаємо творів національних літератур, щоб претендувати на такі назви. Приблизно 2/3 посібника становлять оглядові підрозділи, де йдеться про ширші явища (напрями, течії, угруповання, тенденції національних культур та регіонів), 1/3 присвячена інтерпретації конкретних текстів для обговорення на практичних заняттях. Для них відбиралися твори, самостійне читання й вивчення яких становить певні труднощі, до того ж вони показові в літературному процесі та повсякчас актуальні глибиною філософських і моральних проблем, які в них розкрито.

Для успішної підготовки до практичних занять рекомендуються розширені списки контрольних питань у таких підрозділах (більшість із них містять у назві слово «читаємо»). Щоб обговорення текстів в аудиторії було результативним, пропонуємо звернути увагу на такі поради:

1. До обговорення треба ґрунтовно знати самі художні тексти або текст (якщо заняття присвячене одному творові). Ознайомлення

передбачає уважне прочитання тексту і, в разі потреби, сумлінне вивчення коментарів.

2. Рекомендується ознайомлення з критичними працями, які стосуються теми заняття. При цьому слід звертати увагу на дискусійні моменти в інтерпретації художніх текстів.

3. Пропонується визначати місце аналізованого твору в контексті сучасної йому епохи й окреслити коло генетичних та типологічних зв'язків із попередніми літературними явищами.

4. З урахуванням зазначених вище рекомендацій потрібно заздалегідь обміркувати подані у плані практичного заняття питання / пункти. Бажано зробити нотатки, виписки з текстів або закладки. При вивченні поетичних творів треба мати текст у цілісному вигляді на занятті.

Сучасну епоху називають епохою постмодерну, хоча досі тривають суперечки про те, коли вона почалася і чи вже закінчилася. Наразі виходимо з уявлення, що часові періоди модерну і постмодерну, їхні трансформації зумовлені змінами філософсько-культурної парадигми під впливом певних історичних, суспільних подій та естетичних віянь. Розрізняємо поняття «модерн» і «модернізм» та «постмодерн» і «постмодернізм» (див. докладніше у «Вступі» до першої частини «Історії зарубіжної літератури ХХ століття» — «Модерна доба»).

ХХ століття не створило якогось панівного напрямку, якими для свого часу були, наприклад, класицизм, романтизм чи реалізм. Істотною особливістю епохи модерну було розмаїття художніх маніфестів, декларацій, журнальної полеміки, шкіл. У постмодерну епоху бачимо переважно індивідуальні творчі пошуки, які неможливо підтримати чи продовжити, тож навіть у межах єдиного напрямку (як їх згодом називають критики) кожен митець шукає свій особливий шлях — яскравими прикладами є латиноамериканська література «магічного реалізму», європейський театр абсурду чи французький «новий» роман. Поза напрямом постмодернізму у другій половині ХХ століття не припиняло свого розвитку неореалістичне мистецтво (яке, однак, спиралося не на позитивістські, а на екзистенціалістські засади в розумінні людини), а також актуалізувалися в різних регіонах і національних літературах тенденції, не притаманні всьому світовому письменству одночасно (як от соцреалізм у літературах СРСР чи катастрофізм та нефікційна проза в Польщі після Другої світової війни).

Постмодерна література позбавлена ілюзій щодо можливості віднайти універсальні істини, реалізувати утопію — чи то в соціальному житті, чи у мистецьких проєктах. Замість прагнення до «правди» вона одверто звертається до гри, використовує всі види умовності й іронії, яку викликають всеосяжні претензії утопістів минулого. Міфологізація та інтертекстуальність — невід’ємна характеристика будь-якого постмодерного тексту. Стали звичними приховані або явні пародії, колажування та пастишування відомих зразків і стилів минулих епох. Мета їхнього застосування — руйнування стереотипів, стандартного способу мислення сучасної людини, а головне — її завищених оцінок власної природи й потуг переробити світ на власний лад.

Після страхітливих катастроф, після Голокосту й ГУЛАГу стала підозрілою художня вигадка — плоди творчої уяви, яку так високо цінували модерністи. Доба постмодерну, поруч із запровадженням ігрових та умовних форм мистецтва, широко звертається до документалізму, до достовірних свідчень, які письменникові доводиться ретельно збирати й фіксувати, якщо він торкається соціальних лих, з якими раніше людський рід не стикався, — геноциду, масової загибелі людей від зброї масового знищення, екологічних катастроф, породжених людською діяльністю, унаслідок реалізації божевільних політичних проєктів тощо. Коли такі свідчення почали все активніше витісняти літературу в старому значенні слова — як результат авторської вигадки, зародилася концепція, згідно з якою епоха модерну завершилася в середині ХХ ст., тому що після Хіросіми і Нюрнберзького процесу людство нібито остаточно зцілилося від ілюзій (у 2022 р. стало очевидно, що цей процес не завершений). Після Голокосту, стверджував відомий німецький філософ Теодор Адорно, неможлива ніяка поезія й музика, почнеться абсолютно новий період духовної історії. Проте митці не погоджувалися з тим, і наразі вже очевидно, що філософ помилився. Зате література після Другої світової війни насправді стала багато в чому інакшою, ніж в епоху модерну. Термін «постмодерн», яким визначають стан сучасної культури і суспільства загалом, доцільно вживати як знак пошуку шляхів до розв’язання основних соціальних та ідейних конфліктів новітньої доби.

У добу постмодерну стала очевидною глобалізація світової культури: сучасні засоби масової інформації роблять видимим не лише те, що відбувається в європейському просторі чи так званих «розвинутих країнах» і регіонах, а й у найвіддаленіших куточках світу. Ще на початку ХХ ст. літературний простір був значною мірою європоцент-

ричним — на початку ХХІ-го він таким бути не може. У літературі відбиваються постколоніальні процеси, які тривають і наростають у «нововідкритих» регіонах. Однак достеменно вивчення глобального літературного процесу на наших теренах (як і в багатьох інших країнах світу) ускладнюється відсутністю або нестачею кваліфікованих перекладів, видань та доступністю наукових досліджень. Як і всі інші опубліковані посібники такого типу, пропонована навчальна книга не претендує на повноту. Через гарячу фазу російсько-української війни довелося викинути кілька підрозділів, які показували російську літературу — оскільки носії «русского міра» згасьбилися жажливими злочинами, йому не місце на наших теренах.

Нове мистецтво після ХІХ ст. по-справжньому почалося вже після Першої світової війни, а от закінчиться, ймовірно, війною російсько-українською у ХХІ ст., хоч ніби й «локальною» для широкого світу, однак такою, яка безповоротно змінила світовий порядок і розвіяла ілюзії попереднього розвитку людської цивілізації.

Посібник адресований студентам бакалаврату, а також викладачам вищої школи та вчителям середніх шкіл, які хочуть ознайомитись із курсом історії зарубіжної літератури ХХ ст. та скласти про неї власне уявлення.

До завершення навчання на курсі здобувачі вищої освіти мусять знати на теоретичному рівні: особливості розвитку літератур в Європі та Америці; періодизацію літератури ХХ ст. в загальному та в національних варіантах; напрями та течії літератури ХХ ст.; жанри літератури цього періоду (філософський / інтелектуальний роман, роман-притча, роман-парабола, політичний роман, роман-антиутопія, «новий роман», абсурдистська драма, постмодерністський роман-бестселер тощо); національні особливості літератур ХХ ст.; творчий доробок відомих письменників цього періоду. На практичному рівні: оперувати основною термінологією курсу (напряма, стиль, епоха, модернізм, декаданс, періоди формування модерних напрямів та стилів, постмодернізм, авангард; символізм, експресіонізм, футуризм, дадаїзм, проза «потому свідомості»; нова європейська драма, інтелектуальна драма, «новий роман», театр абсурду, «міфічний реалізм» тощо); здійснювати літературознавчий аналіз прозових, драматичних і ліричних творів; працювати з науково-критичними та навчально-методичними джерелами.

Література США та Англії

1. Читаємо п'єси Т. Вільямса «Скляний звіринець» і «Трамвай на ім'я Жага»

* Драматургія США у повоєнний період. Психологічний театр Т. Вільямса та його зв'язок із класичною драматургією США (Ю. О'Ніл та ін.). Концепція «пластичного театру». * Особливості психологічних драм Т. Вільямса «Скляний звіринець» і «Трамвай на ім'я Жага»: 1) Ідейно-конфліктна основа п'єс. 2) Камерність дії, локальність місця подій. 3) Глибина психологічного підтексту. 4) Реалістичні і натуралістичні принципи зображення персонажів. Значення фрейдистських мотивів у розкритті їхнього внутрішнього світу. 5) Роль символіки та авторських ремарок. 6) Трагедійність розв'язок, значення відкритого фіналу. * Багатство драматургічних форм і пошуки активних засобів художньої виразності у творчості Т. Вільямса.

Теннессі Вільямс — найбільший драматург післявоєнної епохи, одна з найбільш яскравих постатей не лише американського, а й світового театру другої половини минулого століття. Художник-новатор з оригінальним стилем, він став творцем драматургії, котра отримала назву «пластичний театр» (самовизначення драматургічної творчості письменника). Він був лавреатом Пулітцерівських премій 1948 р. за п'єсу «Трамвай на ім'я Жага» та 1955 р. за п'єсу «Кішка на розпеченому даху». Поряд із Юджином О'Нілом та Артуром Міллером належить до провідних американських драматургів ХХ ст.

Справжнє ім'я письменника — Томас Ланір Вільямс (Thomas Lanier Williams III, 1911-1983). У 1939 р. він узяв до псевдоніма ім'я Теннессі (Tennessee), оскільки з цього штату походив його батько — нащадок першопоселенців зі Старого Світу (щоправда, є й інші версії походження псевдоніма з вигаданим ім'ям та справжнім прізвищем).

Народився Т. Вільямс у маленькому містечку Колумбус у південному штаті Міссісіпі. Сім'я майбутнього письменника пишалася аристократичним корінням (мати була «аристократкою» з американського Півдня, дід по матері був священником єпископальної церкви), однак збідніла і зрештою розпалася. Батько був комівояжером взуттєвої фірми і добряче випивав. Томас у дитинстві важко перехворів на дифтерію, тому був не таким міцним, як хотів би батько, якого дуже дратувала синова хворобливість. Батько був жорстокою людиною, часто не стримувався й бив дружину. Мама, Едвіна, завжди була на межі істерики. Пізніше драматург використав досвід родинного життя своїх батьків у деяких п'єсах (зокрема й у «Скляному звіринці»).

Мотиви нездійснених ілюзій, нереалізованих мрій, що контрастують із грубою прозаїчною реальністю, багато в чому визначають атмосферу театру Т. Вільямса, співзвучного стилістиці так званої «південної школи» в американській літературі. Притаманний їй мотив «утраченого раю» пов'язаний у цього письменника не з історичним минулим рабовласницького Півдня (як, наприклад, у романах В. Фолкнера), а з індивідуальним досвідом героїв та його особливим переживанням, із почуттям провини, обумовленим споконвічною гріховністю людини, її недосконалістю, вразливістю та самотністю.

Із дитячих років Т. Вільямс був ніжно прив'язаний до сестри Роуз, якій ще в юному віці поставили діагноз «шизофренія». У 1943 р. батьки влаштували її в лікарню для душевно хворих, де вона перебувала усе своє подальше життя. Т. Вільямс відвідував сестру, витрачав певний відсоток свого заробітку на належний догляд за нею. Терапевтичне лікування виявилось неуспішним, і батьки погодилися на префронтальну лоботомію, що, на думку тогочасних американських лікарів, мала допомагати таким пацієнтам. Операція виявилася невдалою, і Роуз залишилася прикутою до ліжка. Ця катастрофа, можливо, посилила алкоголізм Т. Вільямса та його залежність від амфетамінів та барбітуратів, які часто прописували йому лікарі.

Схильність до літературної творчості проявилася у Т. Вільямса рано: перші проби пера почалися в 14-річному віці — він писав вірші та прозу, перемагав у шкільних, а потім і студентських конкурсах. Але слава прийшла, коли йому було вже за тридцять, і передусім завдяки драматичним творам.

У 1929 р. Т. Л. Вільямс почав навчатися в університеті Міссурі, однак на вимогу батька мусив покинути, коли провалив військову підготовку. Довелося заробляти службою на посаді дрібного клерка у взуттєвій компанії. Після остогидлої роботи він віддавав вечірні та нічні години писанню. Згодом навчався ще в кількох університетах і закінчив курс 1938 р. зі ступенем «бакалавр мистецтв». Також навчався в театральній майстерні у Нью-Йорку. 1939 р. Т. Вільямс переїхав до Нью-Орлеана і став одним із засновників волонтерської компанії, котра допомагала молодим художникам і письменникам вижити в роки Великої Депресії. Дебютом драматурга на сцені стала перша багатоактна п'єса «Битва ангелів» (“Battle of Angels”, 1940), яка принесла йому премію Group Theatre на конкурсі молодих драматургів та стипендію від фонду Рокфеллера (1000 доларів), однак постановка не мала успіху. Довелося поміняти ще чимало занять і професій. Кілька років Т. Віль-

ямс був змушений кочувати країною, побував у Чикаго, Нью-Орлеані, Нью-Йорку, Сан-Франциско. Працював кельнером, оператором ліфтів, театральним касиром, сценаристом студії MGM у Каліфорнії тощо.

Популярність Т. Вільямса почалася з постановки драми «Скляний звіринець» (“The Glass Menagerie”, 1944), пізніше удостоєної серії престижних нагород та постановок у багатьох театрах світу. П’еса знаменувала зміщення акцентів американської драматургії: на відміну від п’єс «червоного десятиліття» (1930-ті рр.) з їхньою увагою до соціальної проблематики, Т. Вільямс занурював глядача у сферу людських почуттів, стосунків і суто сімейних проблем. Його драматургія за своїм характером камерна і психологічна, однак від реалістичного театру ХІХ ст. відрізняється іншою проблематикою та інакшим представленням людських характерів (відчутний вплив філософії екзистенціалізму та модерної поетики європейської « нової драми »).

Драматург назвав цей твір п’єсою-спогадом. Дія в п’єсі побудована на нюансах, натяках, і це досягається особливим оформленням, використанням екрану, музики й освітлення. Простий сюжет: епізоди з життя звичайної середньої американської сім’ї Вінфілдів, матері Аманди та двох її дорослих дітей — сина Тома і дочки Лори. Головний епізод показано як невдалу спробу матері знайти дочці жениха: для цього Том мусив запросити в гості свого приятеля з роботи. Приятель — Джим О’Коннор — прийшов, але Лора зазнала розчарування. Її серце розбите, хоча нічого ніби й не сталося: гість був люб’язний з Амандою, яка всіляко намагалася показати себе світською дамою, розмовляв із Лорою та обдарував її компліментами і навіть поцілував, але зрештою сказав, що його чекає наречена, та пішов собі.

Лора колекціонувала скляних звірятко. Скляні іграшки — головний художній символ п’єси: тендітні фігурки втілюють людську самотність, крихкість та ефемерність життєвих ілюзій. В епізоді із Джимом з’ясувалося, що Лора була знайома з ним у старших класах і що він їй подобався. Підбадьорена приязню хлопця, Лора показала йому свій «звіринець» та улюблену іграшку — фігурку єдинорога. Коли Джим пробував навчити Лору танцювати, вони випадково розбили цю іграшку.

Дія відбувається у скромному будинку в Сент-Луїсі, де знімає квартиру сім’я Вінфілдів. Події розгортаються в ретроспективі, як ланцюжок спогадів Тома — він персонаж і водночас оповідач чи коментатор того, що бачать глядачі. Мати переживає через невлаштованість дочки: Лора з дитинства кульгає і носить спеціальне взуття. Батько давно покинув сім’ю.